

De democratische rechtstaat en de verdediging van het Westen

Paul Cliteur

Cliteur, Paul, "De democratische rechtstaat en de verdediging van het Westen", in: Frits Bosch, *De wereld op een keerpunt: waarheen?*, Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2018, pp. 289-302.

De Amerikaanse president Donald Trump, een president die – om het zacht te zeggen – vriend en vijand blijft verbazen hield op 4 juli 2017 een lezing in Warschau. Hij zei daarin het volgende:

"As the Polish experience reminds us, the defence of the West ultimately rests not only on the means but also on the will of its people to prevail. The fundamental question of our time is whether the West has the will to survive."

Trump kraakt hier op zijn minst drie kritische noten.

Allereerst merkt hij op dat het Westen verdedigd dient te worden. Kennelijk vertegenwoordigt de westerse cultuur iets dat volgens hem het verdedigen waard is. Hiermee breekt hij met een wijdverbreide tendens in hedendaagse intellectuele kringen om de westerse cultuur alleen maar te zien in termen van onderdrukking en kolonialisme. Westerse intellectuelen zijn geobsedeerd geraakt door een collectief schuldgevoel. Trump vindt dat niet vruchtbaar en waarschijnlijk zelfs schadelijk.

Tegelijkertijd – een tweede opmerkelijk punt – bevestigt hij ook dat het nog niet zo gemakkelijk zal zijn om die westerse cultuur te verdedigen wanneer die westerse cultuur zelf niet langer de wil heeft om te overleven. Die wil lijkt weg in het Westen, of deze is nog maar heel zwak aanwezig.

Als derde kijkt hij naar Polen of wellicht zelfs wel naar geheel Oost-Europa als een deel van de wereld waarin de wil om de eigen cultuur te laten overleven sterker is ontwikkeld dan in West-Europa. Ook dat is opvallend: Oost-Europa als voorbeeld voor West-Europa (in plaats van andersom).

De linkse media – door Trump doorgaans afgeserveerd als de brengers van nep-nieuws – reageren, zoals gebruikelijk, met afgrijzen op zijn opvattingen, maar wat vaak onderbelicht blijft is: waarom precies? Omdat het zo onfatsoenlijk is wat hij allemaal beweert? Of omdat hij het wereldbeeld van velen die zo overvloedig van zich laten horen in de media op de korrel neemt?

Ik denk ook het laatste. Het wereldbeeld dat tot uitdrukking komt in het citaat dat hierboven wordt geschetst verschilt essentieel van wat niet alleen zijn voorgangers hebben uitgedragen (Obama, Clinton, en niet te vergeten Bush), maar ook van wat door-

gaans wordt gehoord in de mainstream media. Toch is wat Trump hier beweert niet zonder steun in de literatuur.

'The defense of the West' is een vast thema bij schrijvers die het cultuurrelativisme bestrijden (de 'weg met ons'-mentaliteit). Denk aan Ibn Warraq's *Why the West is Best* (2012) en *Defending the West* (2007). Verder heeft een klassiek denker over natievorming, Ernest Renan, in *Qu'est qu'une nation?* (1882) laten zien dat het 'vivre ensemble' alleen maar mogelijk is wanneer daartoe de wil aanwezig is. Maar, zoals Douglas Murray betoogt in *The Strange Death of Europa* (2017) lijdt Europa aan een soort 'zielszwakte' (mijn woord, niet dat van hem), een gebrek aan wil om te overleven. Europa maakt de indruk een 'voltooid leven' achter zich te hebben. En die gebrekkige wil tot leven wordt voortdurend verder ondermijnd, zoals Pascal Bruckner aantoont in *De tyrannie van de schuld* (2006), door westers masochisme: een onophoudelijk benadrukken van de eigen schuld. Schuld door de wereldoorlogen, schuld door het slavernijverleden, schuld door het kolonialisme. Auschwitz is de gouden standaard geworden voor het menselijk lijden en verschillende groepen strijden om de voorrang zichzelf als 'opperslachtoffer', als het uiterste van zieligheid, te kunnen neerzetten. We worden zo langzamerhand getiranniseerd door dat schuldgevoel. Het heeft aanleiding gegeven tot een nieuw soort identiteitspolitiek. 'Auschwitz' gaat gebukt onder zijn eigen succes; het is de civiele religie van het Westen geworden, schrijft Bruckner.

Maar dat heeft Trump toch niet allemaal gelezen, zal men zeggen? Hij kent die auteurs niet eens! Nee, maar zijn adviseurs en speechschrijvers kennen deze auteurs wel en, mocht men denken dat ook dit een te optimistische inschatting is: het soort denken is hen niet vreemd. Hoezeer de media ook hun best doen van Trump en waar hij voor staat als een soort Nieuwe Barbarij of 'populisme' (modeterm, gecultiveerd in bepaalde kringen) te brandmerken, het is wel degelijk een soort 'denken'. Een ander denken, zeker, maar wel een 'denken'. En ook een denken dat meer aanhang heeft dan onze mainstream media willen erkennen. Logisch ook, want hoe kan je anders president worden in een democratie als niemand zich herkent in wat je zegt?

Het lijkt erop dat we aan de vooravond staan van een wisseling van de wacht in ideologisch opzicht. De D66'ers Barack Obama en Hilary Clinton krijgen nu te maken met PVV en FvD gedachtegoed, maar dan in het groot. Dat verklaart ook dat de zittende klasse alles uit de kast trekt om de nieuwe president zwart te maken. En ja, soms maakt Trump het hen wel heel gemakkelijk. Het meest interessant zijn echter niet de incidenten die onze media uitvergrooten, maar de redevoeringen waarin de nieuwe Amerikaanse president een ander wereldbeeld neerzet, zoals hier in de redevoering in Warschau.

Rechtsstaat, democratie en mensenrechten

Ik zal nu hier proberen een verdere uitleg te geven aan het citaat hierboven, zodanig dat duidelijk wordt waarom dit een nieuwe visie inhoudt. De ondertoon van het citaat is

zorgelijk en dat is ook niet zonder grond. We leven in een tijd van crisis van zowel de staat als ook de rechtsstaat. Laten we beginnen met de staat.

De staat

De staat is sinds de opkomst van de nationale staten na de vrede van Westfalen (1648) een van de belangrijkste organisatievormen waarin mensen samenleven. Mensen werken samen in buurten, in verenigingen, in rijken, in bedrijven, maar de staat is een heel speciaal organisatorisch verband. De staat is een organisatie waarin over een groep van mensen, die leeft op een bepaald grondgebied, het hoogste gezag wordt uitgeoefend. Als dat gezag wordt uitgeoefend op democratische wijze dan spreken we van een democratie. Als dat gezag wordt uitgeoefend door een dictator dan spreken we van een dictatuur. Maar wat voor staat men ook heeft, een democratie of een dictatuur, altijd is kenmerkend dat het hoogste gezag wordt uitgeoefend op het grondgebied van de staat. Is dat niet mogelijk, dan spreken we niet van een staat. Die staat heeft dan 'gefaald'. We spreken van een 'failed state'.

Nederland als 'failed state'

Natuurlijk is de vraag in welke mate het staatsgezag moet zijn geërodeerd voordat men het begrip 'failed state' kan hanteren. Maakt het feit dat onze regeringen het terroristisch gevaar niet, of zo slecht, weten te bedwingen onze staten tot 'failed states'? Beheersing van het geweld op het grondgebied van de staat is altijd een relatieve aangelegenheid. Maar als we op Netflix naar Narcos kijken, dat de wederwaardigheden van Columbia laat zien dat strijd voert met het drugskartel van Pablo Escobar, dan is onmiddellijk duidelijk dat hier de staat aan de rand staat van de afgrond, dat wil zeggen: aan de rand van de status 'failed state'. Escobar liquideerde politici, hij had zijn eigen vorm van 'rechtspraak', hij oefende gezag uit over een aanzienlijke groep mensen en hij was bovendien nog populair bij de bevolking ook. Een hoogst gevaarlijke situatie!

De zogenaamde Islamitische Staat (ISIS, ISIL) en Al Qaida veroorzaken een vergelijkbare crisis voor andere staten in de wereld. De politieke Islam (of islamisme) blijkt voor veel mensen een zodanig wenkend perspectief dat men bereid is het eigen leven te geven om het utopisch perspectief van een Europees kalifaat naderbij te brengen. Gaat dat lukken? Waarschijnlijk niet, maar wat wel duidelijk is, is dat onze regeringen er slecht in zijn geslaagd het islamitisch theoterrorisme onder controle te krijgen.

De eerste manifestatie voor Nederland was de moord op Theo van Gogh in 2004. Onze regering stelde dit voor als een 'incident'. Het bleek geen 'incident', maar de eerste manifestatie van een trend. En nu, ruim tien tot vijftien jaar later, heeft de ideologie die ook de moordenaar van Van Gogh bezielde alleen maar meer voet aan de grond gekregen in Europa. En wat opmerkelijk is: de stuntelige aanpak van de regering Balkenende van dit nieuwe verschijnsel zou in de jaren die hierop gevolgd zijn niet worden verbeterd

door Barack Obama (president van 2009 tot 2017) of G.W. Bush (president van 2001 tot 2009). Wie goed luistert naar de uitspraken van onze politici in de jaren 2004, 2005 en verder, zal daarin veel dingen herkennen die we ook tegenkomen in de toespraken van Barack Obama, David Cameron of Angela Merkel. Zij maken dezelfde fouten als Nederland. En doordat zij dezelfde fouten maken schiet het niet op met de bestrijding van het theoterrorisme. Hoewel onze regeringen ons willen voorspiegelen dat zij hard bezig zijn met allerlei forse maatregelen, staren regeringsleiders als konijnen in de koplamp van de auto. Zij lijken wel verlamd. Hun inactiviteit is een nieuw soort drukte geworden. Intussen heeft de ideologie die de theoterroristen bezielt zich verder kunnen versterken en kunnen uitbreiden. The only thing necessary for the triumph of evil is for good men to do nothing.

Niet benoemen van de ideologie

Een van de meest markante fouten is: de pertinente ontkenning van het ideologische moment dat de aanslagplegers zelf (zoals gezegd, de 'theoterroristen') zo overvloedig toelichten in hun zelfmoordtestamenten, hun getuigenissen voor de rechtbanken waar ze terecht worden of in de videoboodschappen die ze de wereld insturen.

Onze regeringen willen daar niet aan. Zij blijven hardnekkig denken, althans verklaren dat te denken, dat de theoterroristen 'gewone' geweldplegers zijn die men kan oppakken als ze een aanslag hebben gepleegd, net als gewone criminelen. Hoezeer de theoterroristen ook 'Allahu Akbar' schreeuwen, hun soera's aanhalen, afhankelijkheid aan Al-Baghdadi, Anwar Al-Awlaki of Osama Bin Laden belijden, onze politici blijven hardnekkig volhouden dat het 'niets' met een manier van denken te maken heeft. En daarin worden zij ruimhartig gesteund door een kongsi van terrorismedeskundigen en islamexperts.

Waar komt deze blindheid vandaan? Dat heeft te maken met onze cultuur, met de crisis in onze cultuur. Daarover meer in de volgende paragraaf.

Discriminatie, uitsluiting, gewone criminaliteit

Hiervoor werd gesproken over het masochisme in de westerse cultuur, een punt waar Trump in feite een verwijzing naar maakt. De westerse en dus ook de Europese cultuur is ziek. Die ziekte bestaat eruit dat Europa totaal geobsedeerd geraakt is door eigen schuld. Als theoterroristen cartoonisten liquideren vanwege aanstootgevende cartoons dan ontstaat een discussie over, nee, niet over hoe men zo snel mogelijk deze terroristen kan 'kaltstellen', maar over 'onze eigen schuld'. Hadden die cartoonisten (dus niet de terroristen) dat wel mogen doen? Zijn de cartoonisten niet bezielt door een gebrek aan 'respect' voor een vreemde cultuur? En kunnen we geen excuses vinden voor de moordenaars? Zijn deze niet het slachtoffer van discriminatie binnen de Europese cultuur? Hoe zit het met de arbeidsmarkt? Worden mensen met een bepaalde niet-westerse uitstraling niet gediscrimineerd of gemarginaliseerd?

Dat in heel de wereld mensen worden gediscrimineerd, gemarginaliseerd en respectloos worden benaderd zonder dat zij zichzelf opblazen en daarbij hun omgeving meenemen naar het hiernamaals, wordt door diegenen die in de ban zijn van het schuldcomplex als irrelevant terzijde geschoven. Europa, of het Westen in het algemeen, gelooft in 'eigen schuld', niet in de schuld van de theoterroristen. Wanneer Trump spreekt over Europa en over de gebrekkige 'will of its people to prevail', en wanneer hij de vraag opwerpt 'whether the West has the will to survive', dan snijdt hij een belangrijk vraagstuk aan. In de confrontatie tussen onze democratische rechtsorde en de ideologie van het theoterrorisme staan wij zwak en zij sterk omdat zij heel erg geloven in waar zij voor zijn en wij niet of nauwelijks waarvoor wij staan. Althans wij beweren te staan (want, ja staan we wel voor wat we zeggen te staan?).

Wij/zij denken

Een van de gevaarlijkste elementen van onze cultuur is de suïcidale neiging tot wat wordt genoemd 'inclusiviteit'. Wij willen zo graag alles en iedereen insluiten dat elk paard van Troje al wordt binnengehaald voordat het goed en wel voor de poorten van de burcht is gereden. Niet discrimineren, inclusief denken, niet uitsluiten, respect hebben – we strekken onze generositeit uit tot alles en iedereen, en dat maakt ons zwak.

Een mooi voorbeeld daarvan zijn wat we noemen de 'haatpredikers' die van tijd tot tijd, uitgenodigd door een of andere stichting, zich melden voor een visum om te komen 'spreken' tijdens een conferentie. Nederland vindt het dan uiterst moeilijk zo'n visum te weigeren. Of denk aan de buitenlandse dictators die in Nederland reclame willen maken voor niets minder dan de dictatuur. Nederland is zo democratisch, suïcidaal democratisch, dat men denkt dat je zo iemand 'eigenlijk' niet kan weigeren. Pas heel onlangs, met de hete adem van de PVV in de nek, probeert de Nederlandse regering dat beleid een beetje bij te stellen, maar dat is laat, laten we hopen niet te laat.

Veelzeggend is ook een bericht uit juli 2017 met als boodschap dat Nederland 'te weinig zou doen' om Syriëgangsters en hun gezinnen te helpen het strijdgebied in Syrië en Irak te verlaten. Syriëgangsters, helpen? Lezen we dat goed? Jazeker, dat is de bedoeling. 'Juist nu een bloedbad aan de gang is in het Syrische Raqqa, zou het kabinet actiever moeten worden, bijvoorbeeld via voorlichtingsbeleid of met administratieve ondersteuning door ambassades. Die kritiek uiten deskundigen op het gebied van terrorisme en veiligheid en advocaten die IS-strijders bijstaan' (Kees Versteegh, 'Experts: Nederland moet IS'ers helpen bij terugkeer', in: *NRC*, 7 juli 2017). Wij willen toch altijd radicaliserende jongeren op het rechte pad houden? Waarom dan niet proberen onze "verloren zonen terug te krijgen", vraagt terrorisme-expert Edwin Bakker? 'Zijn we niet gevoelig meer voor dit soort christelijke reflexen? Nederland, stel je op als winnaar, regel iets voor de verliezers nu het kalifaat instort, en laat ze zich hier voor hun daden tegenover de rechter verantwoorden', wordt gezegd.

Maar zijn we wel winnaar, kan men vragen? Wat zal de situatie zijn wanneer het kalifaat instort? Dat betekent dat de Syriëgangers niet meer naar Syrië gaan, maar voortradicaliseren in de landen van herkomst. De aanslagen die nu in Syrië worden gepleegd worden dan weer in Europese hoofdsteden gepleegd. En met die 'christelijke reflexen' zit het helemaal goed kan ik uit eigen ervaring melden. Nog een kleine anekdote om dat te illustreren.

Christelijke reflexen

In november 2016 gaf ik een Cleveringa-lezing in het gebouw van de Raad van State in Den Haag. Daar was een gezelschap keurige Haagse mensen verzameld om mij aan te horen over wat de hedendaagse ideologische uitdagingen waren die kunnen worden vergeleken met de uitdaging van het nazisme in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Mijn antwoord: islamisme. Islamisme is de ideologie die ons nu voor de uitdagingen stelt die het nazisme betekende in de jaren dertig (tot aan 1945) van de twintigste eeuw. Of het communisme in de jaren 50 (tot aan 1989). Sinds 1989 geldt: islamisme is de nieuwe ideologische uitdaging voor de democratische rechtsstaat (hoewel onze regeringen heel veel moeite doen dat te verzwijgen).

Het publiek was beleefd welwillend en hier en daar enthousiast, maar twee reacties gaven mij te denken. Allereerst die van een oudere chique heer die mij bij de vestiaire toevertrouwde dat hij één ding heel zeker wist. Dat was dat 'de oplossing' niet 'uit de loop van een geweer' komt.

Het was een wat onverwachte wijsheid die hij mij toevertrouwde, want in mijn betoog had ik niets gezegd over militaire of politionele interventie, maar kennelijk was dat toch zo overgekomen. Proberen enige betekenis toe te kennen aan wat deze heer mij toevertrouwde heeft mij wat hoofdbrekens gekost, maar ik geloof nu wel dat ik het begrijp. Wat hij gemist heeft in mijn betoog, is westerse nederigheid, onvoldoende pascifisme, onvoldoende nederigheid in het bijzonder tegenover de rest van de wereld. Hij had geen cultuurrelativistische 'weg met ons' verklaringen bij mij weten te onderkennen. En ik moet toegeven: I plead guilty.

De tweede reactie kwam de volgende ochtend via de email. Een vriendelijke en wederom zeer nette dame meldde zich. Zij had kennelijk een nachtje geslapen over het door mij te berde gebrachte verhaal en zij vroeg mij, kennelijk doodserius, en schijnbaar in een oprechte gewetensnood verkerend, wat wij tegenwoordig doen met 'toekeren van de andere wang'?

Andere wang? Toen ik dat las werd ik bevangen door een diepe wanhoop. Is deze mevrouw serieus? Zij moet zich toch realiseren dat het toekeren van de andere wang in een publieke context tot onaanvaardbare resultaten zou voeren? Hoe zou rechtspraak mogelijk zijn, met de andere wang? Hoe kan men een land verdedigen? Moet men ook Don Corleone en Pablo Escobar 'de andere wang toekeren'? Had Cleveringa dat dan

ook niet moeten doen met de nazi's? Wat bedoelt deze mevrouw precies? Denkt deze mevrouw dat als wij 'onze zwakke kant' tonen aan de theoterroristen zij door medelijden met ons bevangen zullen worden en ons zullen gaan 'insluiten'? Dit acht ik, eerlijk gezegd, uiterst onwaarschijnlijk. Onze zwakte zal hen extra hongerig maken.

Het weerstaan van het kwaad

Voor één specifiek moreel gebod hebben onze regeerders, maar ook degenen die reageerden op mijn lezing in Den Haag geen enkel oog. Men zou het morele gebod waarop ik doel als volgt kunnen formuleren: Gij zult het kwaad in u midden niet gedogen. Dit staat niet in soera zus of zo. Ook niet in Deuteronomium dit of dat. Maar het is wel een belangrijk inzicht uit wat Gerard Reve noemde 'de Universiteit van het Leven'. Men denkt dat men stoer is, en moreel deugdzam, wanneer men vertelt hoe meevoelend men is met de geweldsplegers (in plaats van de slachtoffers). Men verwacht complimentjes wanneer men zegt dat 'het kwaad in ons ons allemaal zit'. Maar men zou zich moeten realiseren hoe moreel onverantwoordelijk dat is. Wie toegeeft aan het kwaad verkwanselt een kapitaal dat voorgaande generaties met 'blood, sweat and tears' hebben opgebouwd. Als de term 'respectloos' ergens op zijn plaats is dan wel hier.

Wanneer men uitgaat van de plicht tot het weerstaan van het kwaad dan heeft dat vergaande consequenties voor de beoordeling van het respect-denken, het andere wang-denken, het inclusiviteits-denken, de verwerping van het wij/zij-denken. Wie denkt dat het kwaad moet worden gekeerd in deze wereld die acht de andere wang-toekeerder een dwaas, maar ook iemand die faalt in het vervullen van een belangrijke morele plicht. Wij hebben de morele plicht het kwaad in deze wereld (i) te herkennen, (ii) het te benoemen en (iii) het te bestrijden. Het eerste vergt intelligentie, het tweede intellectuele helderheid, het derde moed.

Wat we weer moeten leren (en dus niet afleren) is 'wij/zij'-denken. En wanneer men nu zou denken dat dit wij/zij-denken geheel verkeerd is, dan is dat op zichzelf al een indicatie voor de crisis waarin we verkeren. Wij/zij-denken is essentieel voor elke vorm van organisatie en in het bijzonder voor statelijke organisatie. De groep mensen die zich vestigt op het grondgebied van de staat moet bij uitstek het gevoel hebben een 'wij' te vormen dat kan worden gecontrasteerd met een 'zij'. Als dat 'wij'-gevoel niet ontstaat, is de staat gedoemd te mislukken, weg te kwijnen, te verdwijnen van het historisch toneel. En een staat die geen 'wij-gevoel' heeft gecreëerd, zal daarvoor de zware prijs betalen dat burgers voor een andere staat gaan vechten en tegen ons. En ja, dat is dus precies wat is gebeurd met de Syrië-gangers: zij zeggen dat hun nieuw gedroomd Syrië meer verdedigingswaardig is dan ons Nederland. En zij zouden ons weglachen wanneer wij van hen zouden verwachten om aan ons 'de andere wang' toe te keren. Wanneer wij wel onze wang toekeren aan hen, dan zullen ze dat alleen maar toejuichen, maar tevens verklaren ze ons tot waanzinnigen (wat we ook zijn, getuige de voorbeelden die ik hier heb

opgevoerd). En als straks het kalifaat een halt zal zijn toegeroepen in Syrië dan is de oplossing uit de loop van een geweer gekomen, zoals de chique heer bij de vestiaire voor onmogelijk had gehouden. Elke staat is op macht gebaseerd, op de beheersing door de staat van het grondgebied van de staat. Geen enkele staat die de andere wang toekent kan voortbestaan. Zo'n staat kan zelfs niet bestaan.

De rechtsstaat

Tot zover over de staat. Het woord 'rechtsstaat' is een modewoord geworden en brengt met zich mee dat velen tegenwoordig spreken van een 'crisis van de rechtsstaat' of iets dat wel en niet in overeenstemming is met de 'rechtsstaat', terwijl zij in feite bedoelen een 'crisis van de staat'.

Net als vele andere succesbegrippen is het woord 'rechtsstaat' aan inflatie onderhevig. Vaak wordt het begrip 'rechtsstaat' van stal gehaald om te protesteren tegenover een of ander politiek ideaal waar de protesteerder een bezwaar tegen heeft.

De rechtsstaat is een bepaald type staat. Men kan dan ook alleen maar een rechtsstaat realiseren wanneer men eerst een staat heeft gerealiseerd. En de belangrijkste hedendaagse problemen hebben te maken met de staat. Die problemen zijn: door het ontbreken van het 'wij'-gevoel, door het ontbreken van de wil om de eigen staat te verdedigen en daarvoor te gaan staan, is de staat in zijn bestaan bedreigd.

Wat is dan een rechtsstaat? Een rechtsstaat is een staat die zichzelf onderwerpt aan het recht. In een rechtsstaat kan macht niet 'zomaar' worden uitgeoefend, maar alleen voor zover die macht in overeenstemming is met het recht. Diegenen die macht uitoefenen moeten zijn 'geautoriseerd', zij moeten kunnen aangeven op welke wettelijke grondslag zij hun macht baseren. De politieambtenaar die een bon uitschrijft, de rechter die een vonnis uitvaardigt, de belastingdienst die een vordering oplegt aan de burger – voor al die instanties geldt dat hun macht nooit 'zomaar' wordt uitgeoefend, maar dat deze is gebaseerd op het recht.

Democratisch recht

Ten aanzien van dat recht kan men dan weer verder onderscheiden. Recht, het geheel van regels dat de samenleving ordent, kan op vele manieren tot stand komen. Sommigen denken dat het recht van God komt. Anderen denken dat het recht moet worden gemaakt door de burgers zelf. In het eerste geval spreken we van een theocratie, in het tweede geval van een democratie.

Een van de redenen waarom theoterroristen proberen onze democratieën te vernietigen, is omdat zij het oneens zijn met het principe op basis waarvan wetgeving wordt gemaakt in Europese en westerse samenlevingen: meerderheidsbeslissingen. De westerse wereld heeft de expliciete ambitie een democratie te realiseren en theocratie buiten de deur te houden. Dat ligt anders in het Midden-Oosten. Doorgewinterde theocraten

maken van hun hart geen moordkuil. Zij spreken openlijk uit dat zij democratie verwerpen. Democratie achten zij een systeem van willekeur. De wetten van de mens kunnen de wetten van God toch nooit evenaren? Het omgekeerde leren zou getuigen van hoogmoed. Van dwaasheid. De democratie dient dus te wijken voor een theocratie. Alleen God is soeverein over alles in deze wereld. Democratie is dus een gotspe. Wat de Syrië-gangers alleen maar doen, is daar de uiterste consequenties uit trekken: zij verwerpen, om principiële redenen, de orde van de democratische rechtsstaten in de westerse wereld, en zij zijn ook bereid om de uiterste consequenties te trekken uit die verwerping.

De verhouding van staat en religie in een democratie

Een van de punten die Syrië-gangers en theoterroristen enerzijds en democratische rechtsstaten anderzijds verdeeld houdt is een verschillende opvatting over de verhouding tussen staat en religie.

In democratische rechtsstaten zijn staat en religie principieel gescheiden. In theocratieën zijn staat en religie intrinsiek op elkaar betrokken.

Het is altijd verhelderend het totale perspectief te schetsen over staat/religie-verhoudingen om goed te begrijpen welke opties voorliggen. Men kan vijf modellen onderscheiden.

Allereerst de theocratische staat. Hier wordt de staat geheel beheerst door de religie (wat in de praktijk neerkomt op de overheersing door gezaghebbende interpreten van de religie). Dat is wat IS voor ogen heeft. Dat is het perspectief waarvoor de Syrië-gangers willen strijden. Het is wat men in Iran voor ogen heeft. Het is in feite een 'clericratie': een regering door geestelijken. Ayatollah Khomeini als de hoogste politieke én religieuze leider van Iran is daarvan het symbool. Wanneer de Syrië-gangers er niet in slagen zo'n nieuwe theocratie in Syrië te verwerklijken dan zullen zij proberen dat in Nederland, Duitsland of Frankrijk te doen. Zij mogen dan militair verslagen zijn, ideologisch zijn zij dat niet. Zolang zij blijven denken dat die theocratie superieur is aan een democratie zullen zij proberen die te vestigen, waar dan ook ter wereld. En waar democratieën dus mee geconfronteerd worden wanneer deze mensen terugkeren, is ook een ideologische uitdaging. Hoe sterk staat dan een democratie die 'Yes, we can' pocht, maar die in feite niets klaarspeelt in de strijd tegen het theoterrorisme?

Als tweede is daar de atheïstische staat. De staat probeert religie met wortel en tak uit te roeien. Hier kan men Stalin of Lenin als model opvoeren. Men gaat ervan uit dat religie onherstelbare schade berokkent aan de geestelijke gezondheid (voorbeeld: zie boven onder het eerste model) en men verbindt daaraan de consequentie dat religie met wortel en tak dient te worden uitgeroeid.

Wat de eerste twee modellen moeilijk verenigbaar maakt met een democratische rechtsstaat, is dat rechtsstaten bepaalde individuele rechten erkennen die een burger tegenover de staat geldend kan maken. En daarvan is geen sprake in de atheïstische, maar ook niet

in de theocratische staat. In feite wordt godsdienstvrijheid niet erkend in die staten: niet de vrijheid om een godsdienst te kiezen, maar ook niet de vrijheid om een godsdienst te verlaten. Democratische rechtsstaten willen echter (binnen bepaalde begrenzingsen) dat burgers zoveel mogelijk eigen beslissingen kunnen nemen, zelfs wanneer dat beslissingen zijn die bedenkelijk zijn.

Als derde is daar de staatsgodsdienst. Hierbij gaat men uit van een zekere mate van godsdienstvrijheid, maar één religie geniet wel meer privileges dan de andere. Men kan denken aan de geprivilegieerde positie van de Anglicaanse kerk in Engeland. Het model van de staatsgodsdienst wordt over het algemeen als goed verdedigbaar geacht en niet in strijd met de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. Hoewel het evident is dat de problemen niet zo groot zijn als bij de eerste twee modellen, is het model van de staatsgodsdienst niet zonder feilen. Het mag dan zo zijn dat men niet de gevangenis in hoeft of op het schavot, maar het verhoudt zich wel op gespannen voet met het gelijkheidsbeginsel. Een 'religieuze burger' die niet de officiële staatsgodsdienst aanhangt zal zich minder herkennen in het officiële staatsgezag dan een burger die toevallig wel de staatsgodsdienst is toegedaan. Daarom zou moeten gelden: hoewel beter dan de eerste twee modellen is het niet ideaal.

Als vierde kan men de multiculturalistische staat onderscheiden. Dat betekent gelijke ondersteuning door de staat van een aantal 'erkende' godsdiensten. In feite is het vierde model een antwoord op de kritiek die op het derde model kan worden uitgeoefend. Het vierde model meent dat door alle godsdiensten ondersteuning te verlenen men in feite niet meer discrimineert tegenover aanhangers van godsdiensten die de staatsgodsdienst afwijzen. Maar die pretentie kan slechts tot op zekere hoogte worden waargemaakt. Het blijft namelijk een feit dat de multiculturalistische staat het niet-religieuze volksdeel achterstelt bij het religieuze deel. Ook kan een multiculturalistische staat niet alle religieuze opties ondersteunen, want dat is zo'n bonte waaier van richtingen tegenwoordig dat het absurde dimensies aanneemt. Een staat die alle religieuze richtingen wil ondersteunen zou ook steun moeten verlenen aan de Church of the Flying Spaghetti monster, de kopiemistenkerk, de scientology enzovoorts. En dat wil de staat nu ook weer niet. Dus hanteert men doorgaans een systeem van 'erkende godsdiensten'. De staat gaat onderscheiden tussen godsdiensten die men het ondersteunen waardig acht en godsdiensten die men niet het ondersteunen waardig acht. Daarom is het vijfde model verkieslijk boven de eerstgenoemde vier.

Als vijfde bestaat de seculiere of agnostische of religieus neutrale staat. Dat komt neer op een volledige scheiding van kerk en de staat. Hier wordt geen enkele religie door de staat gesteund, maar de staat bestrijdt ook geen religies (zoals we het geval is met de atheïstische staat).

Modellen en staten zoals ze feitelijk functioneren

De bovengenoemde opties zijn modellen. Dat wil zeggen: het zijn gedachtenconstructies. Een model wordt nooit geheel verwerkelijkt in een concreet bestaand land, maar landen vertonen meer of minder overeenstemming met één of meer van deze modellen. Frankrijk lijkt het meest op model 5, maar ook weer niet volledig. Engeland lijkt het meest op model 3, maar ook weer niet volledig, want het heeft ook trekken van model 4. Italië lijkt het meest op model 3, maar ook weer niet volledig, want het belijdt lippen-dienst aan model 5. Dat doet echter niets af aan het feit dat het ideaaltypisch vruchtbaar is om met deze modellen te werken.

Men kan ook de vraag opwerpen welke van deze modellen, onder de omstandigheden waaronder wij nu leven, het meest geschikt is om het 'vivre ensemble' mogelijk te maken. Mijn idee is dat model 5 daartoe het meest geschikt is. Model 5 houdt religie, ook fundamentalistische religie, het best onder controle. Maar daarover wordt verschillend gedacht. Er zijn ook schrijvers die verdedigen dat enige vorm van staatsgodsdienst daartoe beter in staat is.

De uitdaging van het radicalisme

Wat er ook zij van de mogelijkheden voor succes bij het realiseren van een scheiding tussen staat en religie, één ding kan moeilijk worden ontkend: dat de integratie van de Islam in de Europese rechtsorde is geen succes. Dit gegeven wordt doorgaans vertroebeld door de als geruststelling bedoelde constatering dat 'de meeste moslims' geen spanning ervaren tussen de constitutie van een Europees land en hun eigen geloof. Of dat de meeste moslims geweld afzweren. Of dat de meeste moslims, net als niet-moslims, een gewoon rustig leven willen.

Dit zijn dooddoeners die geen recht doen aan het zorgelijke van de situatie waarin we verkeren. Eigenlijk zou elke discussie waarin wordt gesproken van 'de meeste' ons onmiddellijk achterdochtig moeten maken. Wat 'de meeste' mensen van een bepaalde groep denken is namelijk niet altijd relevant. Waarom het gaat is of een kleine minderheid ernstige schade kan toebrengen aan het ideaal van harmonieus samenleven. En of deze kleine minderheid wordt gesteund of gedoogd door een iets grotere minderheid die het functioneren van de kleine minderheid tot een storende factor maakt. Een terroristische beweging of een groep Syrië-gangers is altijd een minderheid, maar wel een minderheid die in staat is het functioneren van de gewone burgerlijke maatschappij te frustreren. Het zou absurd zijn zorgen over het drugskartel van Pablo Escobar te becommentariëren met de vaststelling dat het hierbij slechts gaat om een 'minderheid van de Colombiaanse bevolking' die hierbij betrokken is. Of dat de nazi's in de jaren dertig van de twintigste eeuw een minderheid uitmaakten van de Duitse bevolking. Waar we dus helderheid over moeten krijgen, is over de aard en de omvang van minderheden.

Iemand die dit soort onderzoek doet, is de Nederlandse socioloog Ruud Koopmans, verbonden aan de Berlijnse Humboldt Universität. Uit onderzoek van Koopmans komt naar voren dat de helft van de ongeveer 1 miljard moslims in de wereld een 'intolerante vorm van Islam' aanhangt. Dat zijn dus 500 miljoen mensen. Van die 500 miljoen mensen is 10 tot 20 procent bereid om geweld te accepteren – ook tegen burgers – om de islam te verdedigen.

Je kunt natuurlijk stellen dat dan nog altijd 90 tot 80 procent geweld afwijst. Daar komt het 'het glas is halfvol' (de optimist) dan wel 'het glas is half leeg' (de pessimist) weer naar voren. Maar zelfs die 10 procent betekent numeriek omgerekend 50 miljoen moslims. Toch wel veel.

Hier ligt dus een taak voor hervormers van de Islam: uitleggen dat geweld geen goed idee is.

De liberale Islam en de atheïstische Islam

Hier dienen zich verschillende opties aan, maar het is wellicht verhelderend een onderscheid te maken tussen twee grote groepen: de liberale Islam en de atheïstische Islam.

De liberale Islam wordt voorgestaan door de groep denkers die zichzelf als gelovig moslim blijft beschouwen maar bij een conflict tussen het religieuze geloof en de wetten van de democratische rechtsorde consequent kiest voor het laatste. Dat is de positie van Maajid Nawaz en van Irshad Manji. Het is ook de positie van Bassam Tibi, zoals hij deze ontwikkelde Euro-Islam: *Die Lösung eines Zivilisationskonfliktes* (2009). Men zou dat de 'liberale Islam' kunnen noemen.

Maar men kan ook nog een tweede positie onderscheiden die radicaler afstand neemt van het religieus geloof en die men kan aanduiden als de 'atheïstische Islam'. Voor dat laatste kan men verwijzen naar een voortreffelijk boek van Ali A. Rizvi, *The Atheist Muslim: A Journey from Religion to Reason* (2016). Rizvi is iemand die cultureel gezien tot de groep moslims behoort, maar die zich, geïnspireerd door het werk van 'the New Atheism', heeft geëmancipeerd van het religieus geloof en atheïst is geworden. Hij verdedigt daarmee een positie die we ook kennen van de Somalisch-Nederlandse-Amerikaanse politicus en publieke intellectueel Ayaan Hirsi Ali.

Het courante op de tweede positie van de zijde van de autochtone liberaal-progressieve elite is doorgaans dat 'moslims daar nog helemaal niet aan toe zijn' of dat het 'arrogant' zou zijn dat van hen te verwachten.

Die liberale elite realiseert zich helemaal niet hoe arrogant het is deze positie voor moslims uit te sluiten. Of, om even bij het geliefde vocabulaire van die liberale elite te blijven: het uitsluiten van moslims van positie 2 is racistisch. De islamitische mens staat kennelijk op basis van zijn achtergrond altijd op achterstand en zal nooit de rationele positie van het atheïsme kunnen bereiken.

Hoewel het ieders goed recht is zichzelf te bekennen tot een of andere vrijzinnige positie (liberale Islam, liberaal Jodendom, liberaal christendom) is een consequent atheïsme wel het meest intellectueel bevredigend. Atheïsme betekent consistent: je houdt geen rekening meer met een goddelijke moraal, niet met een goddelijke wil, niet met goddelijke geboden of een heilige schrift. Voor de moraal geldt dat je daar goede redenen voor moet aanvoeren en die goede redenen worden je niet gedicteerd door een goddelijke schepper.

In Nederland gelooft 50 procent van de mensen niet in God. Het zou goed zijn wanneer men dat niet-geloven ook met trots zou uitdragen. Niet alleen voor zichzelf, maar ook voor anderen. Niet omdat anderen dat moeten aannemen, maar omdat zij dat mogen aannemen. Het zou een enorme stap voorwaarts zijn wanneer ook de moslims zich zouden laten inspireren door het boek van Rizvi. Niet omdat ze dat moeten, maar omdat ze dat mogen. En dat zo iets gebeurt, is niet onwaarschijnlijk, want mensen kunnen een enorme intellectuele ontwikkeling doormaken, zowel ten goede als ten kwade.

Conclusie

Ik wil besluiten met enkele concluderende opmerkingen. Ik onderschrijf geheel het betoog van Frits Bosch over kernwaarden. We, de westerse cultuur, maar ook Nederland, zal zijn kernwaarden moeten formuleren en die ook uitdragen. We kunnen niet van mensen verwachten te integreren in een rechtsorde wanneer we zelf niet kunnen formuleren wat die inhoudt. Essentieel onderdeel van die rechtsorde is een religieus neutrale of een seculiere staat (model 5). Daaraan zullen onze regeerders vast moeten houden. Maar we moeten ook zorgen dat het theoterroristisch gevaar wordt bedwongen. De positie die theoterroristen zich nu hebben verworven hebben we te danken aan de inactiviteit van onze regeringen van de afgelopen vijftien jaar. Die regeringen zijn meer bezorgd over minderhedenbescherming en non-discriminatie dan de herbevestiging van het geweldsmonopolie van de staat. En dat betekent: zij hebben aan de 'rechtsstaat' heet primaat gegeven boven de 'staat'.

De Nederlandse democratische rechtsstaat staat op een keerpunt. Maar ook andere Europese rechtsstaten staan op een keerpunt. Zij worden van alle kanten uitgedaagd en zij zullen hun waarden moeten gaan bevechten. Of niet, natuurlijk.

